

„Meghallani a magyar Atlantisz harangszavát”

Beszélgetés Bertha Zoltánnal

Bertha Zoltán a debreceni iskola legnemesebb hagyományait és legtávlatosabb vízióit kiteljesítő írástudói minőségében a kortárs magyar irodalom egyik emblematikus személyisége. Nagy formátumú és tág horizontú irodalomtörténész, kritikus munkásságát az össznemzetben való gondolkodás, az egyetemes szemléletmód, a magyar és világirodalmi kánonnal folytatott állandó párbeszéd határozza meg. Tehetségével csak tudása, felkészültségével pedig csak tisztessége kelhet versenyre. Az egy kezemen megszámolható ajándékemberek egyike ő, aki Kárpát-medencei összekötő és értékközvetítő szerepében is élő cáfolata a szétszabdaltságnak, a csonkaságnak és a kishitűségnek. A Gondviselés különös kegyelmének tekintem, hogy egyetemista korom óta ismerhetem és a barátomnak tudhatom. Az egyebek mellett Kölcsey-, Petőfi Sajtószabadság-, Tamási Áron- és József Attila-díjjal kitüntetett Bertha Zoltánt sok vonatkozásban útmutató és példaadó személyiségként tartom számon. A „szellem jelzőfényei” között számomra ő az egyik legfontosabb és leghitelesebb pályatárs.

– Pár hónappal ezelőtti közös utunk alkalmával – Szegedre menet – szülővárosodat, Szentest is útba ejtettük. Megható volt, amilyen otthonossággal kalauzoltál bennünket az alföldi kisváros utcáin, a kedves szülőház környékén. A kötődések, a gyökerek, az indíttatások fontosságáról kérdezlek hát először; ami – különösképpen fölnevelő városod, Sárospatak vonatkozásában – a helytállásra képesítő emberi tisztességet, az értékválasztásainkat életre szólóan meghatározó miliő hagyományvilágát jelenti.

– Az Ikrék jegyében születtem, s csak ebben a pillanatban villan belém, hogy talán ezért tudhatok tulajdonképpen két szülővárost is a magaménak? Eddig is boldogító érzéssel töltött el, hogy egészen távoli és különböző, mégis együvé tartozó magyar tájakon igazi életelményi melegséggel lehetek egyaránt otthon, de a kettősség jelképi kitágíthatósága csupán most, a magyarázatadás közben ötlött fel bennem. Amikor tehát elmondom, mi is történt pontosan. Édesanyám tősgyökeres dél-alföldi, szentesi tanyás gazdálkodó családból

került hódmezővásárhelyi, kiskunfélegyházi iskolákba, majd Pestre az egyetemre is, ahol találkozott édesapámmal, aki viszont egy poroszlói (szintén Tisza-vidéki) hatgyermekes tanító családból indult a pályáján: a mezőtúri gimnázium után a sárospataki református teológiát végezte el a harmincas évek derekán (évfolyamtársként és jó barátságban például az irodalmár-filozófus Vatai Lászlóval, a nevezetes Dosztojevszkij- és Ady-könyvek szerzőjével), majd két évig Amerikában szolgált segédlelkészként ottani magyar gyülekezetekben és tanult tovább Pittsburgh Western Theological Seminary-jén, azután hazatérve a Pázmány Péter Tudományegyetemen szerzett magyar, angol és latin szakos diplomát, magyar irodalomtörténetből Horváth Jánosnál doktorált (Justh Zsigmondról szóló monográfiája 1941-ben jelent meg Budapesten), s az ekkori háborús időszakban örömteli főnyereménynek számított, hogy ezután rögtön Patakon előbb internátusi, majd hamarosan rendes tanári állást kaphatott. Összeházasodtak, s csaknem hatvan évig, az

ezredforduló körül bekövetkezett halálukig éltek a pataki tanár-családokra jellemző puritán, értéktudatos, szellemi, erkölcsi, érzelmi gazdagsággal telített életüket. A háború után nem sokkal megszületett a nővérem – Bertha Csilla, aki szintén irodalmár, a modern íróirodalom elismert kutatója és szakértője lett, s a debreceni egyetem angol tanszékén tanít (a férje pedig Donald E. Morse, ugyancsak irodalomtörténész amerikai és debreceni egyetemi tanár – Vonnegut monográfusa –, akivel közösen magyar irodalmat is fordítanak és adnak ki külföldön) –, én meg aztán 1955-ben jöttem a világra. A nyarakat a család rendszerint Szentesen töltötte – Patakról a nagy távolság miatt (egy teljes napi utazást jelentett a három-négy-száz kilométer) év közben édesanyám nemigen látogathatta szüleit, rokonait –, s én június elején ott, nagymamáméknál érkeztem meg. Édesapám még Patakon volt azokban a napokban, zajlott az érettségi bankett, amikor megérkezett a távirat: az osztályfőnök úrnak fia született! Ünnepelni kezdett ám az üdvívalgó diáksereg – ma is vidáman elemlegetik, ha meglátnak (híresek a nagy pataki öregdiák-találkozók), akik ebbe az osztályba jártak. A nyári szünet aztán már velem is mindig Szentesen telt, miközben

„Pataki szobabelső – édesapám feje fölött édesanyámról készített portréja”

alapvetően Patakon élve ez a csodálatos hely nevelt iskoláival, történelmi levegőjével, egész környezetével. A Bodrogot övező jegenyékkal, a hegyaljai dombokkal és az ezer színben tarkálló szőlőhegyekkel. Vannak vidékek, ahol „véremmel rokon a patak” – vallja a Kányádi-vers olyképpen a költő székelyföldi bölcsőhelyéről, hogy azzal minden olvasó azonosulhat a sajátjára gondolva, s köztük én is közvetlenül ugyanezt érezhettem a „Bodrog-parti Athént” idézve. De ráadásul úgy, hogy ezzel a mélyseges és bensőséges szeretetvisztonnyal gyökeresen nőhetett és nőtt össze bennem a másik táj: a nagyalföldi síkságok, a tiszai nyárfák, a termő gyümölcsösök és a hatalmas kerek kék ég ígérete. Egyszerre és együtt: kertek és mezők, artézi kutak és dinnyeföldek, locsolás utáni nyáresti petúniák és estikék illata és hangulata – és a vulkáni csipkészetű zempléni hegyvonulatok, a tengerszemek sziklatornyok, az éles levegő, a korcsolyázásra alkalmassá fagyott folyókiöntések varázsa és atmoszférája. Ahogyan a bodrogi rétek a Kárpátok felé nyúló magaslatokkal a Hegyalján találkozhatnak.

– *Életedet és pályádat leginkább a pataki szellemiség, azon belül is a szülői ház mikrovilága, legfőképpen csodálatos talentumokkal megáldott*

édesapád életpéldája határozza meg. A Laczkó András által készített beszélgetésben (Confessio, 2003/1.) az interjú elején olvasható az a valómásszerű, már-már ars poetica érvényű mondat („Olyan környezet vett körül, amely egy kisgyerek számára is érezhető módon árasztotta a lelki üzeneteket sűrítő szellemi kultúra levegőjét”), amelyet talán bővebben is ki lehetne fejteni.

– A természeti változatosság és a sokfajta szépség egymásba hullámzó megtapasztalásának közvetlen ajándekát csak bővítette, amit azután tanításként, tudatosítható formában is megkaphattam: a nyitottság és a szere-

tet parancsát. A biztatást és az ösztönzést a szülőfölkök egymásba láncolódásából, szférikus összefonódásából kifejlő láthatár egészének a körbetekintésére. Rosszul mondom: nem parancs volt ez; hanem még a kövekbe, a történelmi falakba is beleivódott természetessége, tapinthatóan példasugárzó életessége a mindennapoknak. Olyan élményközeg, amely szavak nélkül is mosolyogva szólított, intett a hűség, a ragaszkodás, a tiszta emberiség örömeinek megbecsülésére, létigazító lehetőségének kihasználására. A humán kultúra mint szerves közösségi hagyományvilág – minden érzelmileg és értelmileg felfogható morális sugallatával – nem valamiféle elvont tananyagként, hanem a köznapok meghittségében empirikusan átélhetővé váló tényvalóságként övezte eszmélkedésem meghatározó mozzanatait. A pataki szülői lakás például voltaképpen az ősi református kollégiumhoz tartozó egyik úgynevezett tanári házban (a református templom tövében, közel a Bodroghoz) foglalt helyet – egy XVIII. századi műemlék-épületben. Ez a ház – csaknem egyméteres vastag falaiival, boltíves mennyezeteivel, hatalmas borpincéjével, kőkeretes ablakaival, alacsony és díszesre faragott faajtóival –

„A pataki alma mater festői képe”

szinte várszerű erődítményként hatott. Itt működött a XIX. század első felében a pataki főiskola nyomdája, amelyben az úgynevezett pataki bibliát is nyomtatták, s itt lakott Kövy Sándor jogászprofesszor, aki Kossuth Lajos és nemzedéktársai nagy tanítómestere volt, és aki megjósolta, hogy Kossuthból még „nagy országháborító” lesz. Mindezt emléktábla is jelzi a kapu mellett. Később, már a XX. század derekán az Ablonczy tanár család élt benne (gyermekként a neves színikritikus, aki a kilencvenes években a Nemzeti Színház igazgatója lett: Ablonczy László), majd Laci édesapjának, Gyuri bácsinak a tragikusan korai halála után a mi családunk költözött ide. És a szobák falait édesapám festményei díszítették. Mert az ő életműve nemcsak lel-

„Cipőfűzős festmény rólam”

kész- és tudós-, hanem művész-tanárként is kiteljesedett. Gimnazista kora óta rajzolt és festett, később pedig – a Művészeti Alap, az észak-magyarországi és a hegyaljai festőkörök tagjaként is – munkáit Tokajtól Miskolcig, Debrecenről Budapestig, Szegedről Győrre állította ki egyéni és csoportos tárlatokon. Táj-, arc- és életképek, csendéletek, folklorisztikus motívumokban kifejezett személyes és közösségi sorsproblémákat absztraháló, expresszív-szimbolikus kompozíciók sokaságából álló művészetébe az 1998-ban a miskolci Felső-magyarország Kiadónál megjelent (Dobrik István és Turi Gábor szerkesztette) *Életfa – Bertha Zoltán festői világa* című monografikus album is betekintést nyújt. Ennek méltató fül-szövegéből idézem: a „sárospataki festőművész lenyűgözően gazdag életműve a hegyaljai, zempléni táj és az ősi iskolaváros szépségeinek ihletett újraköltéséről az egyetemes

erkölcsi és nemzeti sorskérdések jelképes megjelenítéséig ível. Esztétikai és gondolati világának egyéni eredeti minősége, sugárzó erejű látomásokban megnyíló képi fantáziája a 'pataki szellem' és a gyökeres magyar kultúra új távlatait teremti. Egy olyan pálya alkotásaira villant rá e kötetnyi válogatás, amelyben művészi és nem-

zedékeket fölnevelő tudós tanári értékállítás együtt tartozik az emberi műveltség és a hiteles lelki-szellemi magyarság örökség-hagyó, eleven törzséhez. Ahogy bevezetőjében Pap Gábor művészettörténész hangsúlyozza: „Bertha Zoltán képei mernek szépen szólni hozzánk, ma, az ezredvég eszeveszett metál-zsivajában, amikor a szép magyar szónak minden megelőző korszakot alumulóan alacsony az árfolyama nálunk.” Kevés a pataki család vagy intézmény, amelynek a birtokában ne lenne tőle egy akvarell vagy olajkép. (Virágh Sándor tiszteletes úr jóvoltából ma a templomudvaron álló Lorántffy Zsuzsanna gyülekezeti teremben állandó tárlatszerűen látható a képek egy része.) És ez a millió nevelt engem is – egy olyan lakhely, amelyben szüleim könyvtára, a ma már múzeumba illő faragott bútorok, a zongora s az egyéb muzeális értékű tárgyak üzenték számomra az életreszóó spirituális értéktartalma

jelentőségét. Vagy olyan kincsek, mint amilyenek az irathagyatékából kerültek a felszínre: édesapám harmincas évekbeli értekezése az amerikai protestáns magyar egyházi gyülekezetek életéről. Ma a szolgálati lakás üresen áll, csak tervezgetés folyik esetleges alapítványi múzeummal alakításáról. A pataki református temetőben, ahol ő

is nyugszik – a XX. századi nagy tanári generációk képviselői között, és a pihenni éppen a „pataki Házsongárdba” vágó Cs. Szabó László szomszéd-ságában –, a pataki diákság emlékműve, kopjafája hirdeti ezt a szellemiséget. Hasonlóképpen lehetne ez az épület a pataki tanárság sok-sok jeles alakjának az együttes, közös múzeuma is. Mert az a szabad szárnyalású polihisztóri magatartás, amely egyidejűleg az elkötelező és köte-

lességteljesítő lelkiismeretesség maximumával párosult (a diákdolgozatok legapróbb vesszőhibáinak is az éjszákba nyúló javítgatásáig), amit testközelből láttam tehát: az másokra is jellemző volt. Sorolhatnám a neveket – szerencsére Benke György, Pólos László, Szabó Csaba összeállította a *Pataki tanáraink (1931–1952)* című kötetet (Sárospatak, 2005), amelyben mintegy félszáz nagyszerű tanáregyéniség portréja olvasható. Ezért csak Újszászy Kálmán professzort említem, akit a róla szóló (Benda Kálmán beszélgetőtársi részvételével készült) tévéfilmben Mr. Sárospatak-nak aposztrofáltak, aki kiemelkedő szerepet vitt a népi mozgalomban, a harmincas évek falukutató és népfőiskola-alapító törekvéseiben (Koltay Gábor adott ki róla – Balassa Iván, Kovács Dániel, Szentimrei Mihály szerkesztésében – impozáns emlékkönyvet 1996-ban), s akinek a credója ez volt: „három fákllyám ég: hit, haza,

emberiség”. Egy másik kiváló teológiai tanár – a keresztyén egzisztencializmus tudósa, Koncz Sándor (fia, Koncz Gábor ma a Magyar Kultúra Alapítvány elnökeként a világ magyarságának összeszervezésére törekvő kulturális közéletünk egyik vezető személyisége) – a hit mellett a jó humort is irányadónak tekintette. És valóban, a pataki diákság kedélyvilága legendás, s közismertek a pataki anekdotagyűjtemények. Amiket én magam is sokszor hallottam személyesen elmesélve, azok közül az egyik arról szól, hogy egy diák-ikerpár közül az egyik rossz fát tett a tűzre, s a tanár később meg akarja dorgálni. Kezdi is szidni, mire kiderül, hogy az egyforma gyerekek közül annak beszél, aki mit sem tud a dolgról. Elképed erre a tanár: Hát te nem az öcséd vagy?! Vagy egy másik: a túl sokféle tájékozódó gyereknek mondja a mértantanár: fiam, te olyan sokoldalú vagy, hogy maholnap henger leszel! S még a harmincas évek egyik tehetségvizsgáján történt – az egyházi iskolák tehetségmentő mozgalma a népi értelmiségképzés Németh László-i eszmények szerinti törekvéseihez kötődött szorosán, s Patakot amúgy is a „szegények iskolájaként” tartották számon –, hogy a kis tízéves parasztfiútól megkérdi a szemben ülő professzori kar: na, fiam, tudsz-e ahhoz a szólamhoz hasonlót mondani, hogy nem mind arany, ami fénylik? A gyerekek végignézt a sok komoly tanáron, s kivágja: nem mind tudós, aki szemüveget visel! Azonnal fel is vették (sértődés nélkül) – akinek ilyen esze van, az nem kallódhat el. (Világhírű matematikus lett belőle.)

Plebejus, demokratikus szellem; Isten-, ember és népszerűség; rebellis hajlam, kurucos-szabadságharcos igazságtudat (Adyval szólva: „protestáló hit s küldetéses vétő”); a történelmi örökség fenntartása és mozgósító megelevenítése; hazafiság és humanista progresszió; vallás, műveltség,

hit és tudás elsőbbsége bármiféle kultúraellenes értékvesztéssel szemben – csak jelzésként próbálom az engem is irányító eszmei támpontokat megfogalmazni. (Megint átvittem és analogikusan egy Kányádi-részlet – bár a sár-motívum még véletlenül konkrétan is passzol! –: „Becsületből, akit innen / tarisznyáltak, azt egykönnyen // nem fogja az élet piszka, / mert itt még a sár is tiszta.”) Hogy kellően nyomatékosíthassam: a tradíció itt sohasem megkötő korlátozást, ellenkezőleg, éppenséggel felszabadító inspirációt jelentett. A „szabadság oroszlánjai” is itt tanyáztak – hadd utaljunk Petőfi úti jegyzeteire –, a Perényiek, a Lorántffyak, a Rákócziak örökül hagyták elkötelező, akár lázadó igazságtevésre indító magatartáspéldájukat. A nemzetépítő életszemléletet. Olyan iskolakultúrában megtestesítve, amelyre csak egy példa – merthogy közelről ismertem ennek is a részeseit –, hogy az angol internátusban a tizenhét-tizenkilenc éves fiatalok Shakespeare-drámákat játszottak eredetiben. Kilátó és őrtorony, végvár és menedék szerep volt ez minden tekintetben. Távtlat a világkultúrára és felelősségérzet a saját nemzetért. Ezt szolgálta a peregrináció; külföldön tanulás fiatalon pár évig, azután az elmélyült itthoni munkálkodás. Magasságok és mélységek összekötése: népiség és európaiság összekapcsolásával (a bartóki szintézis mintájára). Nyitott szemmel járnivaló a nagyvilágban, majd hazajöve néprajzi gyűjtőmunkába, faluszemináriumok, regöscserkész-csapatok szervezésébe, közösségnevelő intézmények létrehozatalába fogni. De mindig az egészséges élet velejárójaként, és nem nyugós, önsajnáló áldozathozatalként. Gyerekkorom lelki biztonságérzetét, illetve felhőtlenességét – s ezt igazán csak jó sorsomnak, szüleimnek és körülményeimnek köszönhetem – az is fokozta, hogy nem a korabeli igen nagy szegénységen való siránkozás és

az elégedetlenkedés állt a középpontban, hanem az élményi és szellemi lehetőségek bőséges kihasználása. A futballozást (utcagyerekekkel is), a bodrogi fürdőket, a gombfocizást vagy a szénbehordást, a fáskamrai favágást és egyéb házi munkát rögtön kiállításra, hangversenyre vagy valami előadásra rohanás követte a családdal és a barátokkal. Semelyik program sem szenvedett csorbát, s később fogtam fel ennek is a hatását. Hogy a szellemi kultúra nem különül el a legközvetlenebb életvalóságtól. Hogy nem okvetlenül áhítattal vagy ünneplőbe öltözve lehet a magaskultúrához viszonyulni, nem aszkézissel vagy kötelességteljesítő rutinnal, hanem elemi érdeklődéssel és evidens léletszerűséggel. Normális életviteli tájékozódás-vággyal. Gimnazista korombeli íráskísérleteim – valami vers és próza határára mozgó próbálkozásaim, esetleg gyarló abszurd-dráma-utánezataim – is talán olyanfajta otthoni könyv- és olvasmányélményeimből táplálóztak, amelyek ezt az elkülöníthetetlen szervezést sugallták; az avantgardizmusról szóló festészeti albumok, amelyekből az élet és a művészet közötti határok lebontásának a szenvedélye sugárzott, vagy Lükő Gábor remekműve, *A magyar lélek formái* (ott volt a polcon Móricz Zsigmond, Szabó Dezső, Németh László, Veres Péter, Sinka István, Karácsony Sándor és a többiek eredeti kiadású kötetei mellett), amely pedig az archaikus népművészet szimbolikus jelentésvilágának komplex funkcionális és esztétikai egységét értelmezte.

A történelmi csapások (háború, megszállás, kezdődő és kifejlő bolsevik rémuralom, az '56-os forradalom leverése) azonban nem kímélték ezt a látszólag háborítatlanul idilli, voltaképpen a lélek morális autonómiájából és ellenállásából teremtődő alternatív világállapotot. Az iskola utcai falain, de a mi udvarunkon is (gyerekként csak néztük, mik azok), a pad-

lásfeljáró vasajtán a lyukakat a Bodrog felől támadó oroszok puska-golyói ütötték, akik aztán kifosztották a kollégium könyvtárát, s jó részét, közte a felbecsülhetetlen értékű régi lengyel Bibliát a mai napig nem adták vissza (még visszavásárlással és rongáltan sem, ahogyan újabban valamennyit kegyesen visszaszolgáltattak). Az ötvenes évek elején felszámolták a teológiai akadémiát (Karl Barth tiltakozása ellenére is), államosították a gimnáziumot, a professzorokat és főképpen a lelkész végzettségű „pap-tanárokat” szétkergették, száműzték (édesapámat is, aki néhány évig szerencsére a közeli

„Édesapám debreceni nagytemplomi kiállítását Kocsis Elemér és Tökés László püspökök nyitják meg”

Sátoraljaújhelyben kapott állást, s aztán egy kissé enyhülő időszakban visszakerülhetett). A Debrecenbe át-kényszerített lelkész-növedékek legendás akciója volt (az újabb fordulatig emlegetni se volt szabad, ma az iskolamúzeumban fényképek láthatók erről) a nevezetes „exodus”, hogy tiltakozásképpen a szeptemberi iskolainduláskor visszajöttek Patakra, és a tanárok magánházainál elkezdtek az órákat. Nemcsak lefülelték, hanem egész életre kiható retorziókkal csapták ki őket mindenünnen. A hetvenesnyolcvanas években az öregdiákok találkozóin (édesapám ezeknek is vezetője volt) a régiek (a „reakciós” jelzöt persze jól magukra vonva) már meg-megpendítették, hogy miért nem lehet visszaadni az egyháznak az iskolát. És Csoóri Sándor is, aki Fekete Gyulával, Czine Mihályal, Béres Ferenccel, Püski Sándorral és megannyi nagysággal karöltve el-eljött előadást tartani, saját pápai tapasztalata alapján

sürgette a „bagolyvárakként” szétvert régi kollégiumok ügyének jogos revízióját. Miközben a Rákóczi-kultuszt újraélelítő rangos akadémiai konferenciák idején az öntudatos pataki párttitkár állítólag azért tartotta távol magát az ünnepektől, merthogy ő

belül a *KLTE patinás világa*) hogyan formálta tovább az egyetemista, az intézeti könyvtáros, az aspiráns és tudományos kutató, illetve a bölcsész-doktori oklevelet, majd PhD. fokozatot szerzett tanárember szemléletét és mentalitását?

– A hit és a tudás fellegvárai ezek valóban – a „magyar Cambridge” és a „magyar Genf” –, s én csakugyan azt az ismerősséget és bensőségességet élhettem át, amit az alföldi és felföldi szimbiózis kapcsán emlegettem, hogy érzelmileg sem idegen tőlem semmi, ami áthatja a keleti reformátusság egymásba nyúló régióit, s tovább, az egész keresztyén

földesurat nem koszorúz. (A rendszer-váltáskori restitúcióval azután az iskola ügyében mégis helyreállt a világ rendje.) De a diktatúrát a szentesi család is megszervezte: nagyszüleim földjét-házát elvették, államosították, s a nyomorúságon az sem segített, amikor évtizedek múlva visszavonták a kulákminősítést, mert kiderült, hogy még a saját alávaló szabályaik szerint is törvénytelenül jártak el.

– *Ahogy mondani szokás: Patak a „Bodrog-parti Athén”, Debrecen pedig a „kálvinista Róma”. A két város között nagyon sok a történelmi, vallási, kulturális párhuzam, ráadásul a több évszázados lényegi hasonlóságot és sorsközösséget a folyamatos és kiterjedt személyes és mindenféle (szakmai, tudományos, pedagógiai, egyházi) kapcsolódások még előbbé s még nyilvánvalóbbá tették. Minthogy 1973-tól életem fő színtere Patakról Debrecenbe tevődött át, kérdezek, hogy a civisváros kisugárzása (azon*

magyar kultúrkör egymással ölelkező tájgazait a Kárpátaljáig, Erdélyig, a Dunántúlig, a Bácskaig, a Felvidékig. (Egyáltalán nem rivalizáló öntudattal, sőt az összetartó szolidaritás kedves és büszke melegével töltött el, amit legutóbb Bölcskei Gusztáv püspök úr is felemlített Patakon; hogy Révész Imre miképpen vélekedett egykor a pataki és a debreceni diák közötti különbségről. Eszerint a debreceni, amikor jön a jó idő, kinyitja az ablakot és nagyot lélegzik a friss tavaszi levegőből. A pataki diák pedig kinyitja az ajtót és elébe megy a tavasznak.) Még diákkoromban megmutatták tanárim (olykor nem is annyira lehalkított kommentárral) Újhelyben a Ronyva patak esőlefolyó szélességű medrét, hogy íme, ezt számították hajózható határfolyamnak a rosszindulatú és félrevezetett trianoni békecsinálók-békediktátorok, hogy magát a kisvárost is kettészakíthassák. (S hány szegény bátor felvidéki diákgyerek szökdösött

át Patakra tanulni a második háború után, a „hontalanság éveiben”, Dobos Lászlótól Koncsol Lászlóig és Jakab Istvántól Mács József! A debreceni iskola aztán tovább nevelt erre az együvé tartozást tudatosító, határok fölötti összmagyar szemléletre. Olyan fenyegető időkben, amikor Görömbei András óráit az erdélyi irodalomról besúgó rendőrsztek figyelték, sőt némelykor látogatták. De ő és nemzedéktársai – Imre László, Bitskey István, Abádi Nagy Zoltán, Cs. Varga István, vagy az Alföld folyóiratnál Márkus Béla –, s az idősebb mesterek – Barta János, Bán Imre, Kiss Tamás, Julow Viktor, Kovács Kálmán, Tamás Attila és még

többen – olyan légkört teremtettek, amelyben nem lehetett kérdéses az egyetemes magyar irodalomban való gondolkodás. Jelentős részben erdélyiekről írtam első dolgozataimat, könyvkritikáimat, majd Görömbei András maga mellé fogadott társszerzőnek a hetvenes évek erdélyi irodalmáról szóló (és 1983-ban megjelent) monográfia és bibliográfia elkészítésében.

De forrongott akkor már az értelmiség java része, lázadott minden szabadságfosztás és nemzetszűkítés ellen, szembenézve minimum az állás- és egzisztenciavesztés veszélyeivel. A fiatal írók, a József Attila Kör országos vezetőségében olyanokkal szervezkedtünk különféle tabudöntőgető tanácskozások, összejövetelek megvalósításában, mint Lezsák Sándor, Csengey Dénes vagy Elek István. Önálló, cenzúramentes folyóirat lehetőségét is követeltük a fiatalok számára. Ezt már csak az évtized végén engedélyezték, de a JAK-füzetsorozat (amelyben 1988-ban

első önálló tanulmánykötetemet is megjelent), már előbb. Éppen az első darabokat a Mozgó Világban ismertető írásaim után néhány hónappal tiltották be a folyóiratot, majd '86-ban a Tiszatájat és így tovább. Mi nem győztünk eleget háborogni, terjesztettük a vala-

„Szüleimmel, nővéremmel és férjével”

mivel nagyobb nyilvánosság számára főként a Szabad Európa Rádió által híresztelt tiltakozó aláíró íveket és gyűjtöttük a szimpatizánsokat (ezekről az akciókról is szép sorjában beszámolnak a rólam készült besúgó-jelentések, ahogy a Történeti Hivataltól kikérve mostanában nézegetem őket), és egyre-másra fogalmztuk a demokratikus kiáltványokat és memorandumokat. Ott igyekeztünk erősíteni az írószövetségi szellemi szabadságharc hadállásait a választmányi és közgyűlések csatározásai során (amikor például Páskándi Géza a szemébe vágta a hatalom képviselőinek, hogy Romániában folyamatosan szüntetik meg a magyar lapokat, s most itt is betiltanak egyet-kettőt?!), amikor ominózus '56-os verse miatt Nagy Gáspár elvesztette irodalmi titkári állását (s Csoóri Sándor kijelentette, hogy pedig ez a költemény az első csokor virág a mártír Nagy Imre törvényes forradalmi miniszterelnök leendő síremlékénél), vagy amikor '86-ban – tényleges forradalmi hangu-

lattal és lendülettel – sikerült igazán hiteles írószövetségi vezetőket választani (a rendeleti feloszlítás veszélyét is vállalva). Érelődött az erkölcsi-politikai ellenzékiség Debrecenben is – a nyolcvanas évek eleji lengyel demokratikus törekvésekkel párhuzamosan és azok eltírása után is –, egyetemi diákmozgalmak indultak autonóm klubokkal és vitakörökkel, hol tiltott, hol alig tűrt közeleti fórumokkal vagy csak szűkös nyilvánosság elé engedett diáklapokkal. Csengey Dénes a motorja – úgyszólván karizmatikus vezére – volt ezeknek az egyetemista vagy az Alföld Stúdió (ebben az időben egyik vezetője is lehettem), a fo-

lyóirat köré csoportosuló ifjú tollforgató tehetségeket aktivizáló mozgolódásoknak. Az ő albérléteiben szorongva szövögettük „világmegváltó” terveinket, s találkoztva Csoóri Sándortól Balassa Péterig sokakkal a mértékadó vezéregyéniségek közül. A Debreceni Irodalmi Napok is ilyen radikalizálódó hangnemben zajlottak – gyakran az érdeklődő tolongó fiatalok rendőri, karhatalmi kilökdösésével az épület kapuján. Az egyik felszólalásomban – megint csak protestálva a szellemi életet sújtó erőszakos retorziók ellen – egyenesen a szabad társadalmi választások jogát kértem számon – nagy sikerrel ugyan, de a tanácskozás anyagát mindig leközlő Alföld ezt már nem hozhatta le (csak megjegyezte a korhűség jegyében, hogy elhangzott ez a konferencia szorosabb témájától eltérő beszéd is). A hatalmat képviselő nagyokos pártkorifeusok hipokrizisére jellemző volt, ahogyan ilyen körülmények között – látszólagos jovialitásba burkolt fenyítéssel – együttműködésre, part-

neri viselkedésre intettek bennünket. Erre jegyezte meg Dénes szellemesen, hogy olyan ez, mint amikor a jó partnerség és a közös cél jegyében odarikkantja a horgász: na, giliszta, gyereünk horgászni! (Ez jut eszembe, amikor mondjuk adóhivatali reklámlaplátokon manapság is olvasom – félnapokat sorban álló, elcsigázott kisalkalmazottak sűrűjében – a nemesen dorgáló figyelmeztetést a teherviselés közös ügyére, hogy ugyebár „egy hajóban evezünk”; gondolom, azokkal a multicégekkel, nagybankokkal és pénzülgarchákkal, akik nyilván roska-dozva vállalnak szintén tetemes részt a közterhek elhordozásából.) Nyitogatta alaposan a szemünket az országjáró Nagy Gazsi is, nemcsak '56 vonatkozásában, amikor vidéki irodalomszervező titkárként Debrecenben is részletesen beszélt többek között a magyar parasztság tönkretételéről: a hagyományos, organikus kisparaszti gazdaságok szétveréséről, a kolhozosítás brutalitásáról, a közösségi életerő megroppanásáról. És felgyorsultak ekkor az események. '87-ben a lakiteleki találkozóra Ratkó Jóska Trabantjával siettünk néhányan Debrecenből, a rendőrök már az úton igazoltattak, de ellepték a Lezsák-portát övező kukoricást is, viszont katartikus felszabadító élménnyel térhettünk haza. Hamarosan az egyik kocsmából ki, a másik alagsori sufniába be: és gombamód szaporítottuk az alternatív szerveződéseket, demokratikus pártcsírákat; és következtek a Jurta színházbeli „egységfrontos” tömegrendezvények, a szárszói ifjúsági gyülekezések, az utcai demonstrációk. Mindenütt szervekedtem, szórólapoztam, beszédekem mondtam. Az egész debreceni „ellenzéki kerekasztal” képviselőjében az új választások menetét tisztázó tárgyalásokon vagy például a Nagytemplomnál, Kossuth Lajos szobra mellett, sok ezer ember előtt az első eltűrt '56-os ellenzéki megemlékezésen. Valódi hőskorszak volt, tele lázas, remény-

teli, romantikus hevülettel, szent meggyőződésekkel (például hogy a többségi pártiság jobb, mint a zsarnoki önkény, a magángazdaság célszerűbb, mint az állambürokratikus parancsuralom) – azzal a szándékkal, hogy csakugyan megdöntjük az emberidegen rendszert. És azzal a felismeréssel, hogy a történelem néha, kivételes pillanatokban akár hasonlíthat is az igazsághoz. Beszámítva Karl Jaspers maximáját, miszerint a történelem nem ítélőszék, nem a végső fórum, nem a transzcendenciában gyökerező igazság megtestesülése. Mégis, nem lehetett érzelmek és eufória nélkül mindezt – a véres romániai rémuralom bukásával együtt – átélni.

– *Kitűnik mindebből, hogy a nyolcvanas évek elejétől-derekától a társadalmi-politikai közélet sűrűjében*

„Pataki osztálytalálkozó – felül balról az ötödik vagyok én”

(arcvonalban avagy harcvonalban) találd magad, s az első szabad választás nyomán 1990-től 1994-ig országgyűlési képviselő lettél. Kívülről nézve úgy tűnt, hogy ennek a feladatnak is imponáló felkészültséggel, nagy-nagy alázattal és a nobilis jellemekre valló felelősségvállalással tettél eleget. Ezeket – az utóbb talán kitérőnek is minősíthető, de semmiképpen sem haszontalan éveket – hogyan élted meg belülről, a parlamenti időszakról milyen mérleget készítettél magadban?

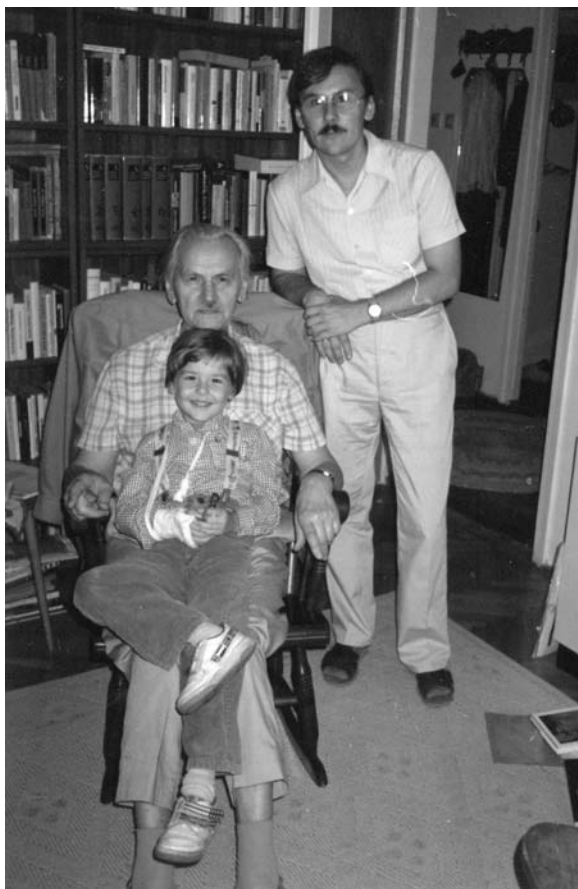
– Az elemi társadalmi és nemzeti elkötelezettség hajtott sokakat a politikába, a jellegzetes magyar sorsirodalmi tradíciót is átszínező erkölcsi felelősségérzet s nagy íróink példája. Hemzsegték az országgyűlésben és körülötte akkoriban az írástudók, az irodalmárok, történészek, papok – egyszóval lelkes humán értelmiségiek széles rétegei. A csalódás, a kiábrándulás azonban hamar elért engem is. Először is a politikából általában elpárolgott a közbizalom és az erkölcsi tartalom. Azután kiderült, hogy olyan neoliberális kurzus hatalmasodott el, amely a legkevésbé sem az értékközpontú szabadelvűségen alapult, s amelynek álságosan propagált szabadságideológiájából „csupán” a magyarság szabad önrendelkezésének, önérdekének, szuverenitásának, a

sajátos magyar kultúra megbecsülésének s a kisebbségi magyarok kollektív autonómiájának az eszméje hiányzott. Az igazi „magyar szabadság” tehát. A közvetlen politikai elnyomás helyébe pedig a tőkeuralom fojtogató korlátlanúsága lépett, a társadalom egzisztenciális kiszolgáltatottsága. A magyarság tulajdoni kifosztásának második etapja következett: az évtizedekkel ezelőtti bolsevik államosítás után a rablóprivatizáció nagyjából ugyanazon kommunista – s most

kapitalistának átkeresztelt – haszonélvező rétegek által. Hatalomátmentés, restauráció, csaknem totális szociális méltánytalanság és nemzeti igazságtalanság. Németh László megjósolta, illetve leszögezte 1943-as szárszói beszédében: a szovjet, keleti despotizmus internacionalizmusa ugyanúgy a magyarság vagyoni alárendelését és rabszolgasorba süllyesztését hozza, mint a nyugati típusú globalista tőkeuralom. A rendszerváltozásnak nevezett fordulat igazolta ennek a másik fajta – s így folytatlagossá állandósult – nemzetcsönkítő gyarmatosításnak a veszélyét. Nemcsak a parlamentben, hanem a legkülönbözőbb fórumokon (köztük a Benedek István, Nemeskürty István, Kósa Csaba vezette Magyar Újságírók Közösségének vagy a Pozsgay Imre, Medvigy Endre szervezte Szent László Akadémiának a rendezvényein), s Kisújszállástól Balatonszárszóig ('93-ban, a hajdani legendás találkozó ötvenedik évfordulóján) tartott konferenciák sokaságán kiáltották el a vissza-rendeződés veszélyét az autentikus magyarság szellemi vezetői – hiába. A minőségelvű saját útjáról letért magyar nép újból, lényegében újabb másfél évtizedre alávettetett az érdekei ellenében működő erőknél.

– *A politikai mókuserékből kikerülve a kilencvenes évek derekától még az esetleges elendrukkerek részéről is meg-süvegelendő sorozatot produkálva egészen elképesztő szellemi teljesítménnyel rukoltál elő. Túlzás nélkül mondhatom, hogy külön polcot töltenek meg gondosan dedikált, ragyogó könyveid, melyek nap mint nap segítik a munkámat. A szellem jelzőfényei (1988) és a Bálint Tiborról szóló monográfia (1990) nyomán jelentek meg az egyetemes*

magyar irodalom alkotóit és műveit mindig a magyarság és emberség összefüggésében, a nemzeti sorskérdések és kollektív létesítmények horizontjában bemutató köteteid: Gond és mű (1994); Sütő András, monográfia, (1995); Sorstükör (2001); Sorsbeszéd (2003); Világképteremtő enciklopédizmus – Tanulmányok Németh Lászlóról (2005); Fekete-piros versek költője – Kányádi Sándor (2006); Sorsjelző (2006); Erdélyiség és modernség (2006). Tudva azt, hogy a Kárpát-medencei szellemi élet minden számottevő rendezvényén jelen vagy, az összes hazai és határon túli konferencián majd' mindig előadóként szerepelsz, fölteszem a kérdést: hogyan és miféle logisztikai bűvészműtánnal van minderre idő? Kérlek, avasd be az olvasókat, hogy az egyetemi tanárság mellett miféle munkamódszer, milyen időbeosztás és létezés-technika teszi lehetővé ezt az ezerfelé figyelő, univerzális létmódot?

„Három Bertha Zoltán” (1990 körül)

– Az irodalmi életbe történő úgymond visszatérésemet igen megkönnyítette az, hogy valójában el sem távolodtam tőle. A politikai tevékenységem is szorosan összefüggött a határokon átívelő kulturális erőfeszítésekben való részvétellel, de ebben az időben voltam szerkesztőségi munkatársa a Márkus Béla vezette Alföldnek, a Serfőző Simon-féle Holnapnak, majd a Beke György fémjelzte Magyar Életnek is. (Jelenleg az Agria folyóirat szerkesztésében működöm közre.) Hogy életformámmá vált az örökös utazás, az nyilván adottságból, alkattól és sorsból fakad; születésünk és halálunk fölött sem mi rendelkezünk. Receptet sem szeretnék ajánlani ilyesmire, mert talán tényleg túl sok lemondás és áldozat kíséri az efféle állandó szellemi munkát és készenlétet – a magyar kultúra legkiemelkedőbb szolgálatosai és utazó nagykövetei, önzetlen „kultúr-diplomatái” (a magyar irodalom „vándorprédikátorának”, Czine Mihálynak a nyomdokán járva) Pomogáts Bélától Szakolczay Lajosig és Görömbei Andrásig a leghitelesebb megmondhatóit ennek. Tőlük is tanultam azt az ember- és tárgyszeretetet, amit, kedves Gábor, te is annyiszor szoktál emlegetni, hogy anélkül nem lehet igazán érteni sem azt, amivel foglalkozunk. Rengeteg élmény, emlék, barátság fűz azokhoz az eseményekhez, amelyek a fordulat után robbanásszerűen kiteljesedtek az elszakított területek magyarságának körében. Emléknapok, szoborállítások, egyesület-alapítások ezrei élesztették hirtelen a sokáig kíméletlenül elfojtott kulturális identitás- és érték-örzést; Kós Károlyról Sztánán, Reményikről Kolozsvárott, Dsidáról Szatmáron, Tamási-rol, Nyirőről a Székelyföldön

kezdődtek az emlékkonferenciák (és így tovább bővíthető a jelzésszerű felsorolás), s ha a nyomorúságos hetvenes-nyolcvanas években, a hátizsákos „nomád nemzedéki” Erdély-járás sodrában annyit csempésztem én is odaára a könyveket, gyógyszeret, sőt élelmet (vonatról-leszállításokat, könyvelkobzásokat is hány-szor átélve; sokak között viszont még Tamási Gáspár bácsival vagy Gy. Szabó Bélával is beszélgethetve), hát hogyne kapcsolódtam volna be immár a szellemi felszabadulás örömteli pillanataiba is.

Ma az egyik héten mondjuk egy kolozsvári doktori vitára igyekszem vagy Szabédi-napokra, a másikon Sütő András szülőházához Pusztakamarásra, aztán Szatmárra Móriczra, Páskándira vagy Szilágyi Domokosra emlékezni, a Kárpát-medencei irodalmi társaságok vándorgyűléseire Aradtól Lendváiig, de felavathattam Tamási Áron büszjtjét a véstő-mágori népi írói szoborparkban, tanácskozást szervezhettem a debreceni református kollégiumban Wass Albertről, vagy nagyszabású találkozókra szólhattam a Felvidék és Kárpátalja irodalmáról Kassától Beregszászig. Sütő-monográfiám Pozsonyban jelent meg, egy másik tanulmánykötetem Csíkszeredában (s vagy százötvenféle lapban, folyóiratban publikáltam mindenféle) – úgyhogy valóban szinte „belakom” a Kárpát-hazát ebben az értelemben, de mindez csak a magyar nemzeti kultúrórökség thesaurusának a végtelen távlataira eszméltet, s a pusztulásnak kitett szellemi kincsek megmentésére ösztönöz. A sülyedő „magyar Atlantisz” hangjainak – halkuló hangszavának – meghallására. Ezért hiszem azt, hogy jelentősége van a

legapróbb faluban is minden tettek és akaratnak, amely ezt az etnikai sorvadással és felmorzsolódással szembeálló közösségi értékmentést segíti

„Irodalmi est a debreceni kollégiumban Lászlóffy Csabával”

elő, s ezért találkozom szívesen a magyar glóbusz bármely pontján a sok-sok kevésbé neves, egyszerű, de annál áldozatosabb szolgálattevővel is: lelkészekkel, néprajzosokkal, kultúra-szervezőkkel.

– *A tehetség, tudás, tisztesség pilléreirein fölépülő példászerű munkásságod mélyebb motivációinak, egzisztenciális természetű mozgatórugóinak megértése kapcsán a hitbéli mozzanat és a Gondviselés szerepe aligha kerülhető meg. Úgy gondolom, hogy a Tiedhez fogható, egészen kivételes formátumú életmű létrehozásához elhívásra és elhivatottságra van szükség. Akár „mozdulatlan elkötelezettség”-nek is nevezhető transzcendens irányultságod, a teremtett világra a kreatúrátudat lélekteljes odaadottságával tekintő beállítottságod – mintegy az Istennel folytatott párbeszéd állandó szükségszerűségét demonstrálva – megannyi írásodban jelen van. Az sem véletlen, hogy a Debreceni Egyetemen, 2007 decemberében lezajlott habilitációd egyik katartikus hatású, megvilágosító erejű előadása (Vallásélmények az újabb erdélyi magyar lírában) éppen*

séggel transzcendencia és egzisztencia viszonyát vizsgálja. A sok-sok irodalmi élmény valamelyest biztosan árnyalta és gazdagította személyes Isten-képedet, de vajon a lényegét illetően változtatott-e rajta?

– Legkevésbé se szeretnék a hivalkodó magabiztosság látszatába keveredni, de valahogy mindig úgy éreztem, hogy a személyes és teremtő Istentől kegyelmi ajándékként kapott hit és az olvasmányaimtól megerősödött értelmi meggyőződés csak egymást fokozta bennem. A vál-lásos viselkedésszabá-

lyok soha nem kényszerként hatottak rám – a kommunizmus sötét éveiben nem is lett volna tanácsos ezeket erőltetni –, mert valami ösztönös vagy elemi ragaszkodással fogtam fel hovatartozásomat. (A fiam is a legcsekélyebb erőltetés nélküli kedvvel és hivatásérettel végezte el most a debreceni hittudományi egyetem teológus-lelkész szakát.) Gyerekkoromtól kezdve borzongok bele a csillagos ég titkaiba és végtelenségébe – kamaszként egy időben csillagásznak készültem –, s azóta izgat például az a paradoxon, hogy az emberi elme számára mind a végesség, mind a végtelenség tökéletesen felfoghatatlan, ésszel felérhetetlen. („Mysterium tremendum”: Rudolf Ottóval mondván.) Az anyagi mindenség legkisebb részei és leghatalmasabb dimenziói (az atommag belsejétől az univerzumok széléig) – ma már talán fizikailag is igazolhatóan – anyagi hordozó nélküli energiával és információval érintkeznek; tehát mintha még anyagi (nemcsak metafizikai) vonatkozásban sem lenne megragadható semminek a vége. Maga az egész teremtett világ létezhetetlen teremtője nélkül, mivel-

hogy nem képzelhető vagy gondolható el olyan érzéki jelenség és megvalósulás, amelynek előbb ne lett volna meg a szellemi lehetőségi feltétele. Minden kizárólag előzetes okra, végül a feltétlen végokra vezethető vissza; a relativum feltétlenül a mindenek feletti abszolútumra mutat, onnan nyeri létét és értelmét – ahogyan kristálytisza logikával mondjuk egy Pauler Ákos is fejtegeti. A világot telítő és bonyolító ennyi árnyalat összerendezése, ennyi titokzatos törvényszerűség létszerű és működőképes fenntartása egy felsőbb, magasabb intelligencia nélkül számomra lehetetlennek látszik. Ez pedig a világteremtést fakasztó teljes szellemi szabadság és teljes szeretet abszolútuma („mert az Isten szeretet” [1 Ján. 4:8]; s az „Úr pedig a Lélek; és ahol az Úrnak Lelke, ott a szabadság” [2 Kor. 3:17]). Ennél világosabban semmit sem hiszek és tudok, mert viszont az élet szövevényes sűrűjének átlátásában nem-hogy én, de alighanem senki sem lehet okosabb a másíknál. S ha Wittgenstein szerint nem az a misztikum, hogy milyen a világ, hanem az, hogy van, én azért nemcsak a mindenség létét, hanem fennállásának mikéntjét is misztériumszerűnek sejtem. Benne tényleges és valóságos csodának az egységes megtestesülés, az „unio hypostatica” egyszerűségét – azt a krisztusi tüneményt, amelyben nem demiurgoszi közvetítő, hanem a teljes Isten és a teljes ember egyesül, nyilatkozik meg és jelenti ki magát. Demonstrálva azt is, hogy minél több az önfeláldozás, annál biztosabb az igazság. („Népek Krisztusa, Magyarország” – az ebben a Márai-axiómában foglaltakra is vonatkozóan.)

A magyar költészet egyébként – minden lefokozó közhiedelemmel ellentétben – mélységesen filozofikus

jellegű. A „teológus Ady” (Németh László kifejezése) tézisszerű verssorokban komplex teodíceák sűrűsödnek, Szent Tamás vagy Szent Anzelm istenérveivel, istenbizonyítékaival egybevethetően (itt „van egy legna-

„Szilágyi Domokos szatmárnémeti szobránál”

gyobb Valóság”; „egy nagy Valaki kormányoz”; „Ő: a folyásnak akarója”). Ráadásul a keresztyén magyar hit- és sorsköltészetben a hit- és a lét-probléma, az Isten- és az életkérdés égető, traumatikus elevenséggel és egymást feltételező kölcsönösséggel fonódott egybe évszázadokon át. A folytonos és tragikus magyar megmaradásküzdelem – s aztán a modern kisebbségi magyar vallásos líra – éke-sen tanúskodik arról, hogy hit nélkül nincs létezés (sem személyes, sem nemzeti) és viszont: a hitet is csak a létezés tarthatja fenn. Az életharcban az Isten kapaszkodó és mentsvár, minden földi hatalmasság felett, egyedül övé a dicsőség (Soli Deo Gloria). Tartom magam a pataki kollégium ősi jelmondatához: „Féljétek az Isten, és néki adjatok dicsőséget” (Jel. 14:7).

– Ebben az évben irodalmunk számos kiválósága (a 125 éve született Kosztolányi Dezső, a 110 éve született

Márai Sándor, illetve Szabó Lőrinc, a száz éve született Faludy György, továbbá a száz éve meghalt Mikszáth Kálmán) mellett Trianon 90. évfordulójára is emlékezünk. A mindmáig kibeszéletlen és feldolgozatlan trauma mélyebb okait és összefüggéseit kutatva teljes joggal juthat eszünkbe Sütő András örökbecsű reflexiója: „Teli van a hasunk rozsdás patkószeggel, az idő mégis azt kívánja tőlünk, hogy virágcsokrokat öklendezzünk”. A szellem emberei, az írástudók és a felelős értelmiségiek vajon mit tehetnek azért, hogy az erdélyi irodalom égtartó emberének akár testamentumként is felfogható hitvallása („Ami nekünk méretett ki, nem hagyható másra”) ne maradjon írott malaszt, s ne legyen pusztába kiáltott szó? És legfőképpen mit tehetünk közösen azért, hogy ne legyenek újabb és újabb belső trianonjaink?

– Szellemi ébredés és feleszmélés. Kötődés és emelkedés; „emelkedő nemzet”-ként (Németh László), „arcunkat / minden népek arcával / egy magasságba emelni” (Gál Sándor). Erre van szükség, s a biztonságtudatra, hogy a nemzeti-közöségi értékvilág kultúrantropológiai szükség-szerűség, sőt a minőségi emberélet legfőbb garanciája. Az anyanyelvi, történelmi, kulturális hagyományfolytonosság nem leszűkíti, hanem kiteljesíti az ember morális és spirituális képességeit. Ahogy a fiatalok kezdték évtizedekkel ezelőtt a Trianonon felülemelkedő kollektív összetartozásérzetet fölerősíteni például az Erdély-barangolásokkal és a táncházmozgalommal (egyáltalán a népi-nemzeti kulturális reneszánsz megindításával), most is csak örülhetünk az egyre gyarapodó ifjúsági nemzeti találkozóknak, fesztiváloknak, programoknak. S ha majd csak-

ugyan még tovább szaporodnak a hivatalos tanrendi iskolai kirándulások az elcsatolt területekre! Talán 2004 „fekete adventjének” borzalmas sebei is gyógyulhatnak. S minden téren megmutatkozik ma már ez a tiszta, fesztelen és új szempontokat felvető kritikus magyarságszemlélet. Legtehetségesebb, már publikáló, doktoráló diákjaim közül is jönnek a Károli Gáspár Református Egyetemre mindenünnen a tágabb hazából, s barátaikkal folyóiratokat, ankétokat szerveznek (Koncz Tamás, Borbély András, Kondor Péter, Fráter Olivér, Feltizi-Veress András, Soltész Márton, Suhajda Péter, Kolta Dóra, Váradi Ferenc, Kuszto Györgyi, Liktör Katalin, Berkó Helga, Ivanics László). Egyikőjük – Szöllösi Mátyás – ezt írja egy üdén éleslátó útirajzos esszéjében: „valahogy az mégsem helyénvaló, hogyha valaki hagyományokról beszél, az a társadalom peremére szorul. (...) Nemrég Erdélyben jártam. Nem okozott nagy meglepetést számomra, hogy az ottaniak, akik kis falvakban élnek, sokkal tisztábban látják a magyarországi helyzetet, mint nagyon sokan itthon. (...) Büszkék a múltjukra, a jelenükre, velünk ellentétben, pedig sokkal nehezebb helyzetben vannak, mint mi.” A reményt – mint annyiszor –

nem kis részben táplálják az elfogulatlan új nemzedékek.

– *A magyar irodalom nem igazán bővelkedik hosszú életű költőkben. A nagyok pedig (Balassi, Csokonai, Petőfi, Ady, József Attila, Radnóti, Dsida, Szilágyi Domokos) különösen hamar ellobbantak. Annál örvendesebb, hogy az utóbbi években három korszakos jelentőségű költőt (Juhász Ferenc, Kányádi Sándor, Csoóri Sándor) köszönhetünk 80. születésnapja alkalmából. Az általuk képviselt líraeszmény azonos színvonalon aligha folytatható, de talán másfajta esztétikai létmódokban/írás technikákban tovább élhet az ő hagyományuk és inspirációjuk. Miként látod a jelenkori líra mozgásfolyamatait, fejlődésirányait, s hogyan ítéled meg a nagyok (és Nagyok) utáni költészet lehetséges útjait és távlatait?*

– Általában az utókor sem okosabb, mint a jelenbeli; Nagy Gáspár átképzéses emlékkversében a jelképesen is a Nyugattól a Kelet Népeig széttekintő enciklopédikus Németh László is „jobb és értőbb utókort remélt”. Ezért tehát ami a mai kánonok eklektikus egymásmellettségében érvényesül, olyasmi várható később is. A nyelvi megformáltság felértékelődött prioritásának szempontjából úgy vélem, hogy elsősorban

mögöttes érdekharcok – és nem értékelvű irodalmi-esztétikai érvek – generálják a különféle szekértáborok közötti háborúságokat; mert ami komoly és maradandó irodalmi teljesítmény, az sohasem szűrhet ki erőszakkal magából semmifajta nemzeti, társadalmi, politikai, bölcséleti tematikát. Merthogy az irodalomba minden belefér, az irodalomtól sohasem lehet idegen semmi, ami a létezéshez hozzátartozik. Vagyis például a közérthetőbbnek vélt nemzeti sorsköltészethez sem rendelhető egyfajta régies poétika, mint ahogy az újabb irányok posztmodern kontextusából sem rekesztődhet ki elvileg a történelmi önreflexió. A nyelvjáték azt is valóságos mozgásba hozza, amit a játék felidézett (hogy Wolfgang Iser megállapítására utalj). Remek példa a groteszk persziflázs szójátékos sokértelműségére Szócs Géának csak az a karikatúraszerű bökkverse is, amely nagy historikus tragédiánkat asszociálja a szellemi fölény nyelvi-intellektuális pozíciójából: „Libát vettem Libanonban / haj, haj, haj. / El is lopták Trianonban / baj, baj, baj. / Non, non, non. / Liba / non / non / non”. A magyar irodalom sokágú perspektíváihoz legáltalánosabban mindenkor a költői intelligencia ilyenfajta magaslatairól férközhetünk közelebb.

„Agria-lapbemutató – balról: Vitéz Ferenc, Barabás Zoltán, Ködöböcz Gábor, Serfőző Simon, Anga Mária, Szakolczay Lajos társaságában”
(Kocsis Csaba felvétele)

– Esetekben a szellemi jelenlét intenzitását növelő és nagy mértékben hitelesítő tényező, hogy állandóan mozgásban vagy, a Kárpát-medence mindegyik régiójában gyakorlatilag megfordulsz, hihetetlen energiával, töretlen hittel téve tanúságot a „haza a magasban” Illyéstől ismerős realitásáról és szükségességéről. A sok-sok áldozattal és erőfeszítéssel járó szellemi kalandozások számokra épülést jelentő, valamilyen a csonkaságainkból (vereségeinkből, veszteségeinkből) is energiát csiholó örömteli pillanatairól kérdezek végül. Gondolom, hogy például az író táborok (Nagyvárad, Tokaj, Magyarkanizsa, Berekfürdő) különös vonzereje, sajátos atmoszférája, szakmai és emberi hozadéka talán másokat is érdekelhet.

– Illyés Gyula még „összehangolatlan” „ötágú sípként” jellemezte a teljes magyar literatúrát, ma egyre inkább összehangolódik ez a sokágúvá vált síp, s elkövetkezett az (Elek Tibor Bánffy Miklósról utaló szavával) „darabokra szaggatott” magyar kultúra szerves összeépülésének, integrációjának az időszaka, amelyben a sajátosság méltóságával bíró regionalitások karakteres értékei csak gazdagítják az alapjaiban egységes mozaik-nemzet sokszínűségét. Tokaj – mint a magyar irodalom legnagyobb évenkénti találkozóhelye – ezt a szemléletmódot bontakoztatja ki. De a többi író tábor is mint afféle „magyar sziget” („a népek óceánján” – Dsidát idézve) tölti be hivatását. A nyolcvanas években székelyföldi vendéglátó barátainknál a faluban közismert szekus még vacsoráznai is odaült mellénk, a házigazdák kedé-

lyes biztatására. (A félelmetesebb jelenetek regényt tennének ki.) S ehhez képest most például Váradon, a várhoz közeli, nevezetes Góbé csárdában a történelmi erdélyi címe-

„Fiam húsvéti legációban a pataki templom imatermében (a díszes fafaragások id. Virágh Sándor munkái)”

rek alatt vitatjuk meg szabadon Ady, Babits és a Holnaposok kapcsán jövőnk esélyeit. (Szívmengető megtiszteltetésként kaptam meg a Partiumi Író tábor idei díját; a székelvudvarhelyi központú Erdély Magyar Irodalmáért Alapítvány tavalyi Hídverő-díja után.) A félvszázadnál régebbi hagyományú bácskai, Tiszamelléki (magyarkanizsai) délvidéki írótalálkozó ugyancsak arról tanúsodik, hogy a minden egyoldalúságtól mentes írásművészeti értékteremtés egyetemességéből a jellegzetes és markáns nemzeti önismeret továbbra sem iktatható ki. A gyógyító termálvizű Berekfürdőn a Nagykunság áldott emlékü szellemi mindenese, Körmendi Lajos alapította a különféle szépművészeti alkotótáborokat; s a négy égtáj felől odagyűlő írók a „genius loci” jegyében róla s Csokonaitól Sinkáig, Erdélyi Józsefig, Kiss Tamásig még másokról is műsoros estekkel szoktak emlékezni. Szövődik tehát a háló: hogy megmaradásunk etikája és esztétikája szerint mégse hulljunk ki az „Idő rostájából”.

– Csodálatosan gazdag, roppant sűrű, kivételesen tartalmas, sokágú életet élsz, melynek az egyetemi tanári (oktatói, tehetséggondozói) munka éppúgy része, mint a folyóirat- és antológia-szerkesztés, avagy a doktori és habilitációs eljárásokban való részvétel. Ez a Németh László-i léleklángra és rendező nyugtalanságra emlékeztető szellemi izzás, az állandó készenlét és folytonos szolgálat ethosza számomra rendkívül rokon-szenves, ugyanakkor valamiféle benned munkáló (talán néven is nevezhető) hiányérzetre utal. Mintha Te is a „szent lehetetlenség

megéneklő Adyval, a „mindenség”-re tekintő József Attilával, illetve a „jussá”-ért és „legjobb részé”-ért küzdő Nagy Lászlóval vállalnál közösséget. Közben persze Szilágyi Domokos tanítását („mert csak az igaz, ami végtelen, / minden véges: megalkuvás”) szintén magadénak tudod. Az ilyen tétek jegyében élő emberre igen sok elvégeznivaló hárul. Túl az 55. születésnapodon miféle reményekkel és várakozásokkal vágsz neki a következő évtizedeknek, milyen terveid, dédelgetett álmaid vannak a közeljövőre vonatkozóan?

– Újabban összegyűlt tanulmányaimból, kritikáimból telne még ki egy-két kötet, a kárpátaljaiakról külön is, s majd szeretném monográfiában összegezni eddigi Tamási-elemzéseimet. A terv és a törekvés a miénk, de hát amit mondtam, hogy születésünk és halálunk nem a mi kezünkben van, ahhoz most hozzáteszem: lényegében az életünk sem.

Ködöböcz Gábor